ڕوانین ٧

● نەژاد عزیز سورمێ ●

- ١ -

دۆزراوە ئاركیۆلۆژیەكانی ئەو چل پەنجا ساڵەی دوایی، پەردەی گومانیان لەسەر ئەوە لابردووە كە ڕەگەزێك لە ڕەگەزە پێشەنگەكانی ئادەمزاد لەو ناوچە شاخاویانەدا هەبووە كە دەكەوێتە ڕۆژهەڵات و باكووری ڕۆژهەڵاتی ئەو سنوورە جوگرافیەی بە (عیراق) دەناسرێ.

ئەوەش سەبارەت بە كۆمەڵێك هۆی سرووشتی و ژیانیی كەوای لەم شوێنە كردووە دەورووبەرێكی لەبار بۆ بەردەوامی ژیانی ئەو ئادەمزادە بڕەخسێنێ..

دۆزراوەی پاشماوەكانی بەرهەمی شارستانیەتی دوای نیشتەجێ بوونیش هەر ئەوە دەچەسپێنن، بەتایبەتیش گوندە كشت و كاڵیەكان كە نیشانەی بەرەو پێشچوونێكی بەردەوامن.

بەم جۆرە دوای دۆزینەوەی مەعدەن و سەرهەڵدانی ئەو چاخەی كە بە چەرخی بەردی - مەعدەنیەوە ناسراوە كۆمەڵێك دەسكەوتی گرینگ هاتنە بەرێ مژدەی شارستانیەتێكی كامڵیان بەدواوە بوو، تا ئەوەی لە نیوەی دووەمی ٣٥٠٠ پ . ز نووسین لەلایەن سۆمەرییەكانەوە داهێنرا ئەم داهێنانەیش شۆڕشێكی لە ڕێرەوی ژیارو شارستانیەت دا بەرپا كرد كە ئێستاش لەگەڵ دا بێ هەر لەبرەودایەو لەبرەویش دا دەبێ..

هەر ئەوەندەش نا بەڵكو داهێنانی نووسین بوو بە هۆی تۆمار كردنی زۆربەی لایەنەكانی ژیانی ئەوان سەردەم و ڕۆژگارە دێرینانەی (كە دەگونجێ ئێستا خۆزگەیان بۆ بخوازین!) ئاسان نەبوو هیچیان لەبارەوە بزانین؛ بەرادەیەك ئەگەر لە تەمەنی مرۆڤ (هەمووی) وردبینەوە دەبینین لە ٩٥٪ی ژیانی بە كیویایەتی و چۆڵ پەرستییەوە بەرێ كردووە[١].

بۆیە زۆر نزیكە سەرەتا هەر یەك زەمان بووبێ؛ دەماو دەم، ئینجا لە قۆناغی دواتری‌دا هاتبێتە تۆمار كردن لە دوای ئەوەی كە نووسین داهێنرا..

بۆ وا نەبێ؟ ئەوەتا نووسەرانی دێرینی ئەوسا كە ئێمە بەهۆی پشكنینە ئاركیۆلۆژیەكانەوە تێكستە نووسراوەكانیانمان دەست كەوتوون، ئەوسا، لەوان زەمانە دێرینانەدا خۆیان بە میراتگری

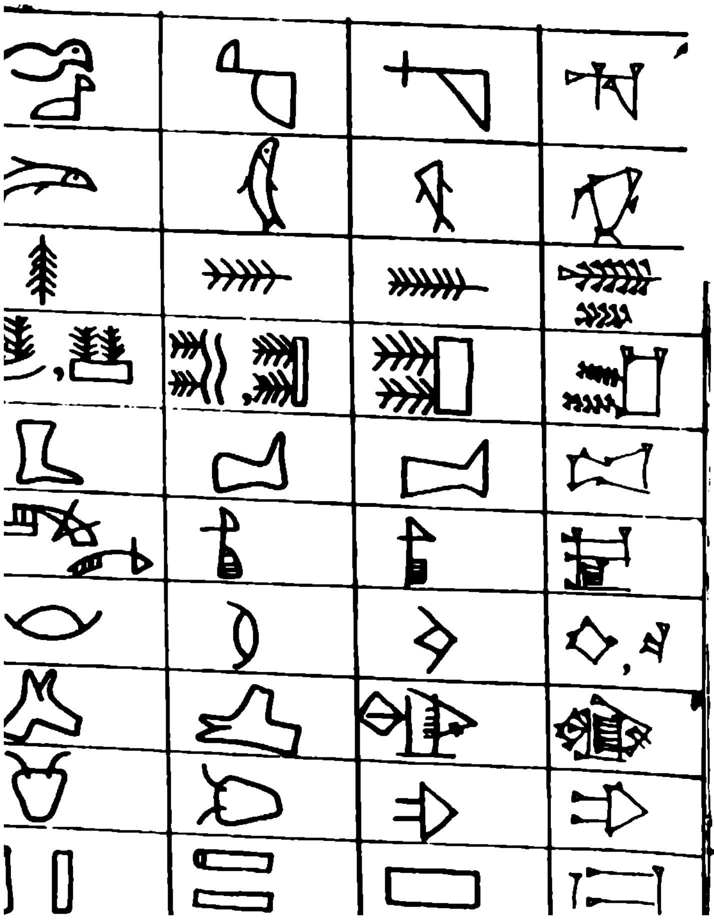

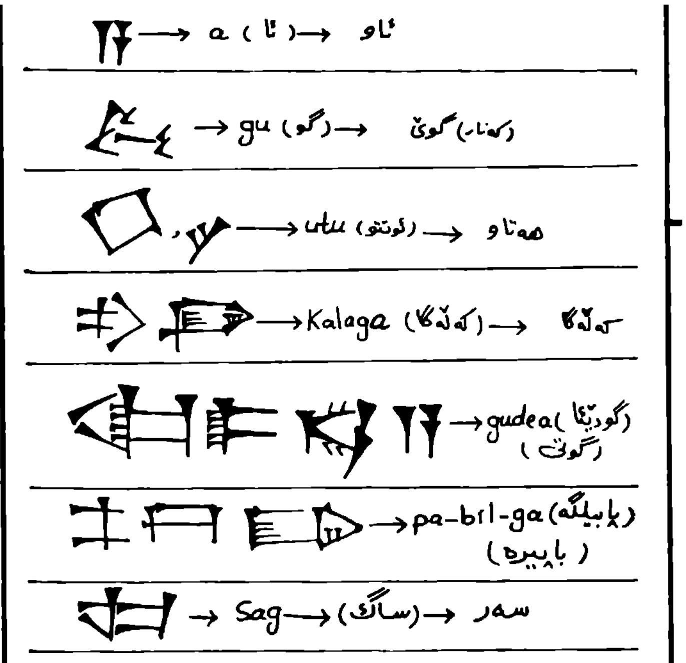

- وێنە 2 -

رابوردوویەکی پێشکەوتووترو کۆنینەتر دادەنێن: «رابوردوویەك کە خێروبێر دنیای داگرتبوو و ئاشتی باڵی بەسەردا کێشابوو، ترس و خەم و کینە نەبوو، دڕندەی تێدا نەبوو.. ئەو رابوردووەی ئادەمیزاد بەیەك زمان بە (ئینلیل) یان دا هەڵدەگۆ»[٢]

دیسان زمان چونکە بوونەوەرێکی زیندووە ئاشکرایە بەپێی باری دەوروبەرەوە دەگۆڕێت و گەشە دەکاو پێش دەکەوێ.. دکتۆر (جەمال رشید)یش لە کتێبەکەی (لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری باشی بۆ چووە کە دەڵێ: «زمان هەبوونێکی زیندووە، دەگەشێت و دەگۆڕێت و پێش دەکەوێت بەپێی باری کات و شوێن و گۆڕینی شێوەی ژیانی مرۆڤ و تێکەڵاو بوونی نیشانەی ئەو گەشانەوەو گۆڕینەن بەچەند پلەیەکدا تێ دەپەڕن و بەسێ جۆر پەیدا دەبن:

١ـ لە سەرەتادا یا دەبێت ئەو شێوەیە زمانێکی سەربەخۆی هۆزێك بووبێت بە دوورکەوتنەوەی تیرەکانی ئەو هۆزەو تێکەڵاوبوونیان بە خێڵی میللەتانی دیدا شێوەکانی دیی ئەو زمانە پەیدا بووبێت و پاشان ئەگەر نەفەوتابن، هەر یەکەیان زمانێکی سەربەخۆیان دروست کردبێت.

٢ـ زمانێك دێتەکایەوە بەسەربەخۆیی قسەی پێ دەکرێت و دەبێتە زمانی نەتەوەیەك ، لە بنەڕەتدا لەچەند شێوە زمانێکی جیاواز لەیەك پێك هاتووە لەبەر زروفێکی سیاسیو لەشکریدا (سوپایی) سەری هەڵهێناوە.

٣ـ هەندێك جاری وا هەیە کە شێوە زمانێکی ئایینی پیرۆز لە کاتی گەشانەوەدا شێوەکانی دی یا زمانانی دی دەفەوتێنێت. ـ بڕوانە سەرچاوەی ناوبراو ل ٣٤و٣٥ ـ

- 2 -

بەدەر لەوەیش کە نەژادی سۆمەریەکان تا ئێستا بە گرفتێکی مێژوویی ماوەتەوەو ساغ نەکراوەتەوە[٣] بەوەی لەکوێوە هاتوون و بەگوێرەی کۆمەڵەی نەتەوەکانی دنیا سەر بە کامیانن، ئەوە یەکالا کراوەتەوە کە ئەم گەلە بنیاتنەری شارستانیەتێکی رەسەنن نەك هەر لە رۆژهەلاتیدا؛ بەڵکو لە تەواوی دنیاش دا.

زماناس و مێژوو نووس و ئارکیۆلۆژیستەکانیش، بەتایبەتی ئەوانەی لە زمانە کۆنەکان دا شارەزان، بە بەڵگەی ماددی ئەوەیان روون کردووەتەوە: سۆمە یەکان

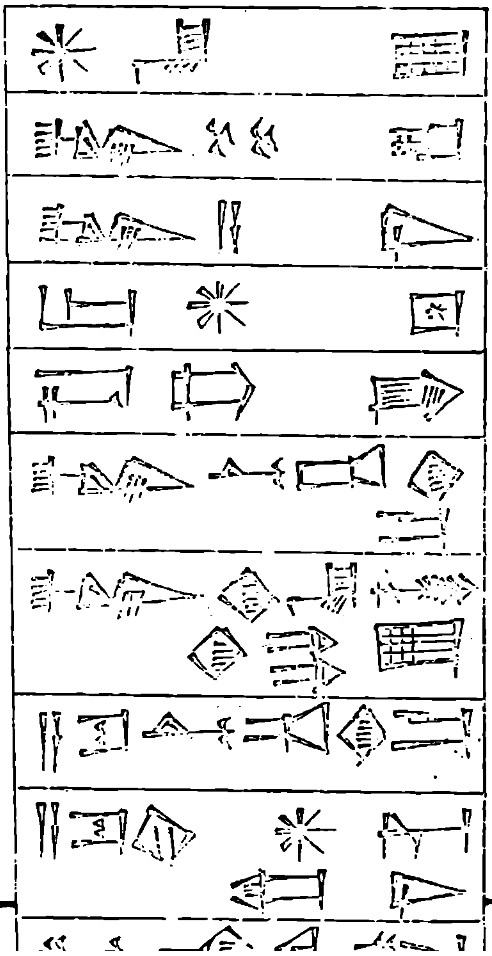

گەلێک یا نەتەوەیەک نین سەر بە گرووپی ئەو کۆمەڵە نەتەوەیەی بە کۆمەڵەی نەتەوە سامی یەکان ناسراون، لەم بڕەیشەوە زۆربەی زۆری سەرچاوە باوەڕپێکراوەکان پەنجەیان بۆ ئەمە ڕاکێشاوە، هەر بە نموونە:ـ وڵ سیوڕانت ـ دانەری (سەربردەی شارستانیەت)و جۆرج ڕۆ خاوەنی کتێبی (عێراقی دێرین)و جیمس هنری برستد و هینری فرانکفۆرت و هاری ساکزو مامۆستای سۆمەرناس سامۆئیل کرایمەر کە لە بواری بەدوادا چوون و توێژینەوەی شارستانیەتی سۆمەردا کۆششێکی بەرچاوی هەیە، هەروەها چەندین لێتوێژو ئارکیۆلۆژیست و مامۆستای عەرەبیش، لەوانە مامۆستا (تەها باقر) لە کتێبەکەی (مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة)دا و هەموو نووسینەکانی دیکەی لەوە بەدوای و دکتۆر فازڵ عبدالواحید پرۆفیسۆر لە زمانی سۆمەریدا و دکتۆر فەوزی ڕەشید کە لە تەواوی ئەو نووسینانەی دا پەیوەندیان بە مێژووی سۆمەرییەوە هەبووە ئاماژەیان بۆ ئەم مەسەلەیە کردووە[٤] وچەندانی تریش.

لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی بەراوردکاریشەوە، شارەزایانی زمان (سۆمەری)یان نەبردووەتەوە سەر خێزانی هیچ کۆمەڵە زمانێک، ئەوەندە نەبێ بە پاڵپشتی تێکستە دۆزراوەو بەردەستەکانەوە توانیویانە قۆناخەکانی پەرەسەندنی ئەم زمانە بزانن کە لە نووسینی وێنەیی یەوە بەرەو نووسینی هێمایی و پاشانیش قۆناخی برگەیی چووەو ئاوەڵکاریکی (پێکەوەلکان ـ الالصاق)یشی هەیە[٥] و تا دوا قۆناخی بەکارهێنانیشی نەکەیوەتە پلەی (ئەلف و بێ)[٦] و بە خەتی بزماری نووسراوەتەوە، کە خەتەکە خۆیشی هەر بەو جۆرە پەرەی سەندووە.

- ٣ -

ئەم ڕێ ڕوونی یەی سەرەوەم بە پێویست زانی پێش ئەوەی بچمە نێو باسەکەوە کە ئەویش:ـ

لە ماوەی خوێندنی ئەو چەند ساڵەم لە بەشی

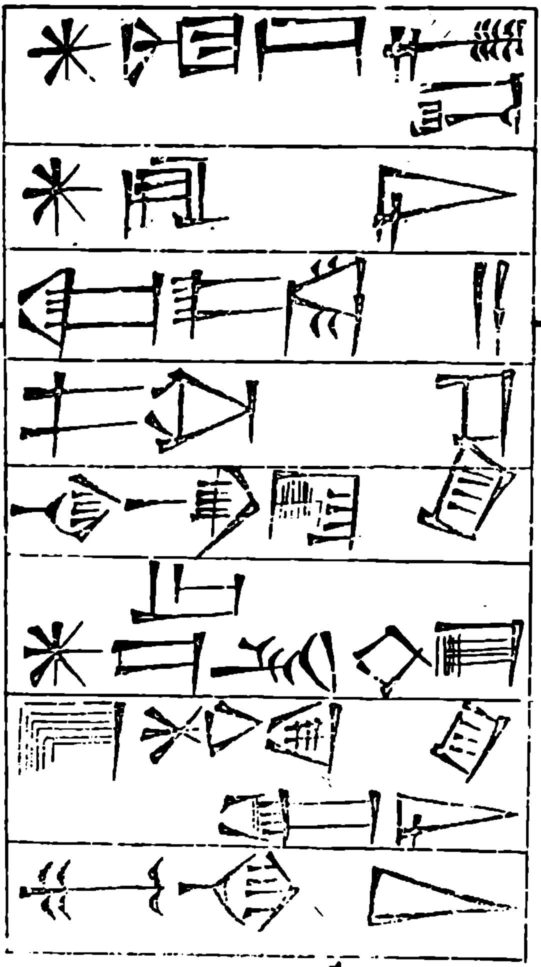

وێنە (٤٠)

ئارکیۆلۆژی سەر بە کۆلێژی ئەدەبیاتی دانشگای بەغداو شی کردنەوەی چەند تێکستێکی سۆمەری، لەچەند وشەو (جێناو)و دەستەواژەیەک هەڵنکووتم کە هەندێکیان بەبێ ئەوەی گۆڕانێکی ئەوتۆیان بەسەر هاتبێ لە کوردیدا بەکار دێن... ئەگەرچی دکتۆر (جەمال ڕەشید)یش لە کتێبەکەی (دراسات كردية في بلاد سوبارتو)دا ئیشارەتی بۆ دوو وشە لەم وشانە کردووە؛ (ئوتتو ـ utu)و (کوڕ کوڕـ Kur – Kur) کە وشەی دووەمیان لەگەڵ شاخی (کوڕ کورداغ)دا پێک دەبەستێتەوە، لەمەشدا

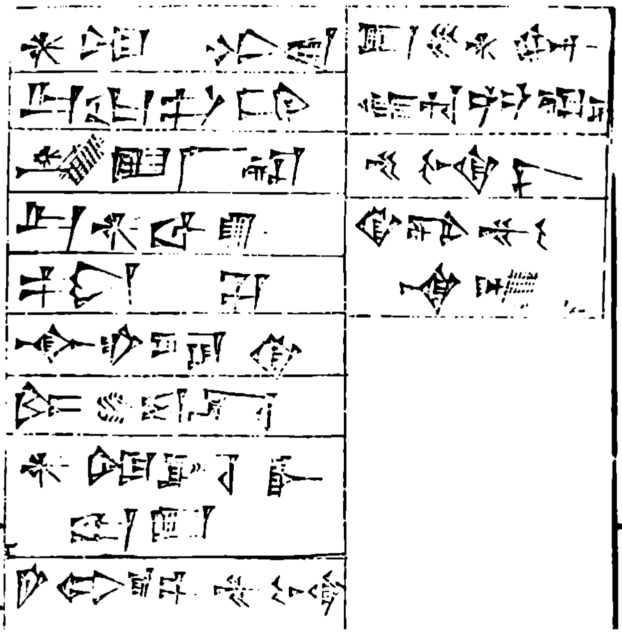

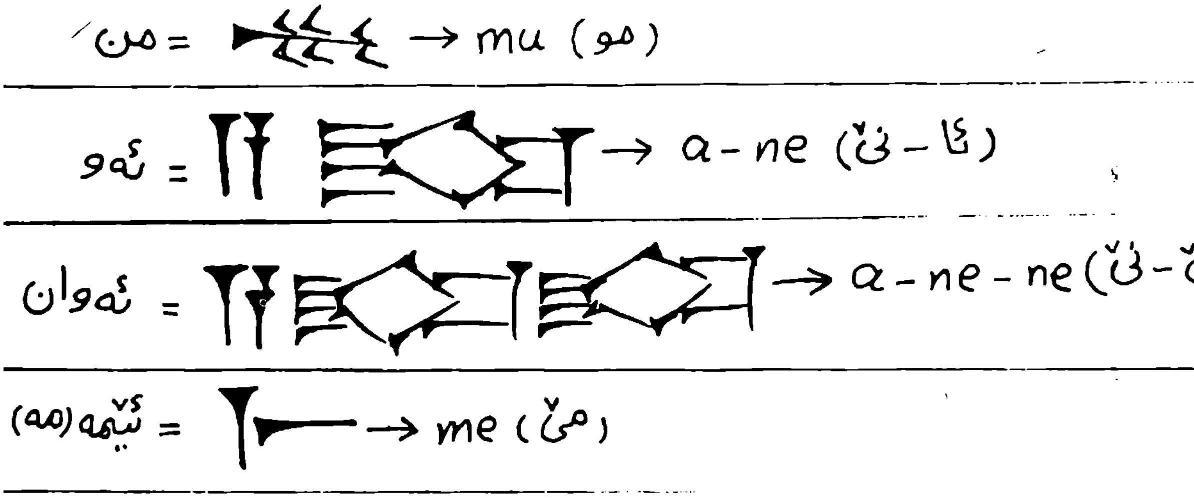

- وێنە - ٦ -

دکتۆر جەمال چاکی بۆ چووە، چونکە لە بنچینەدا (کور ـ Kur) کە مانــای شاخ دەگــەیێنێ لە سۆمــەریدا، بە دارشتەی (کۆ ـ Plural)[٧] هاتووە کە دەکاتە (شاخەکان[٨]).

دکتۆر رای وایە هەر ئەو (کور ـ Kur)میە پاشان لە کوردیدا بووە بە (کو)[٩].

من خۆیشم بە دووری نابینم (کێو) یش هەر لەمەوە هاتبێ.

بەهــەر حاڵ دوکتــۆر جەمال پەنجەی بۆ وشەی دیکە رانەکێشاوە، ئەوە نەبێ کە لە دوایی‌دا بەراوردی مەسەلەی بنچینەو دەرهاوردەکانی چەند زمانێك بەهی کوردی دەکـا باسی چەنــد وشەیەکی دیکەی سۆمەری کردووە لەوانە:

(گیش تو ـ Gishtu) کە دەکاتە (گوێ قوڵاخ)و (ئینەننا ـ Inanna)ی خوداوەندی جوانیو کچی ئاسمان و (لولو ـ Lu – Lu) کە دارشتەی (کۆـ Plural)ی (Lu)ە واتە (پیاو ـ man).

بەش بە باوی خۆم لەگەڵ پاریز وەرگرتنیشم دا لە مەســەلەی پێك چوونی ئەم وشە سۆمەریو کوردییانەدا[١٠]، وا لە خوارەوە بەشێکیان بە ماناو نیشــانەوە: وەك ئەوەی لە تێکستە ئەسڵیەکان دا هاتوون (ئەو تێکستانەی راستەوخۆ لەبەر تابلیتە قوری یا بەردیەکان دا نووسراونەتەوە) دەخەمە بەرچــاو، لێکۆڵینە وەو لێدوانیشی بۆ ئەو پسپۆرو مامۆستا بەرێزانە دەهێڵمەوە کە لە زانستی زمان و مێژوو و پەرسەندنی زمانە کۆنەکان دا بەڵەدن:

وشەکان:

● (ئا ـ a): لە سۆمەریدا بە مانای (ئاو) هاتووە[١١]،

بروانە وێنە ـ 2 ـ.

● (گو ـ gu): لە سۆمەری بە (گوێ ـ edge) هاتووە ـ بەنموونە گوێی ئاو ، گوێ چەم[١٢]. بروانە وێنە ـ 2 ـ.

● (**ئوتتو ـ utu**): لە تێکستە سۆمەرییەکان دا بە dingir utu دینگیر ئوتتو) واتە خوداوەندی هەتاو یا هەتاو هاتــووە کە بە ئەکــەدی دەکاتە (شەمەش ـ shamash)

بروانە وێنە ـ 2 ـ.

(**ساگ ـ sag**): لە سۆمەریدا بە مانای (سەر ـ head) هاتووە سەرنج دەدەین ئەم وشەیە هەر تەواو لە (سەر)ی کوردییەوە نزیکە. بروانە وێنە (2) و (5).

● (**کــەڵەگا ـ Kalaga**): لە سۆمەریدا هەر بە مانای (کەڵەگا)ی کوردی هاتووە، هەروەها بە مانای (بەهێز) یا (پاڵەوان) هاتووە کە لە (کوردی)یشدا هەر بەو جۆرەیە.

بروانە وێنەی (2) و (3).

● (**پــابیلگــە ـ Pabilga**): لە سۆمــەریدا بە مانای (باپیرە)وە هاتووە.

سەرنج دەدەین تەواو لەگەڵ وشەی (باپیرە)ی کوردی دا پێك دەچن.

بروانە وێنە (2).

● (**نومۆزو ـ numuzu**): لە تێکستە سۆمەریەکان دا بە مانای (نازانێ) یا (نازانم) هاتووە.

خۆی لە بنەرەتیشدا (zu) واتای (دەزانێ)یە کە لە کاتی کۆکردنەوەیشیدا دەبێ بە (زو زو ـ zu – zu) واتە (زۆر زان).

● **گودێئا ـ Gudea**): ئەم وشەیە، یا راستتر ئەم چەند برگەیە، بە سۆمەری دەکاتە (ئەوەی قسان دەرێژێ) بە واتا (گۆتی) یا (گوتی) کوردی.

لە هەمان کاتیشدا ناوی مێرێکی بەناوبانگی لەگەشە، کە

چەندین کۆتەڵی بۆ دروست کراوە، تەنانەت مۆزەخانەی (لوڤـر) لە پاریس بەشێکی تایبەتی بۆ کۆتەڵەکانی ئەم میرە تەرخان کردووە.

بڕوانە وێنە (2) و (4).

● (مو ـ mu): جێناوە بە واتای (من)[١٣].

بڕوانە وێنەی (6).

● ئا نێ ـ a - ne): جێناوە، بەواتای (ئەو)[١٤].

بڕوانە وێنە (6).

(ئانێنێ ـ a - ne - ne): جێناوە، بەواتای (ئەوان[١٥]).

بڕوانە وێنە (6).

● (مێ ـ me): جێناوە، بەواتای (ئێمە) یا (مە[١٦]).

بڕوانە وێنە (6).

پەراوێزەکان

١ـ صموئيل نوح كرايمر ـ السومريون، تأريخهم وحضارتهم و خصائصهم ـ وەرگێڕانی دکتۆر فيصل الوائلي ـ وكالة المطبوعات ـ کوێت ل ج.

٢ـ طه باقر ـ مقدمة في أدب العراق القديم ـ بغداد ١٩٧٦ ل ٣٥.

٣ـ هەر چەندە زۆر لە توێژەرو ئارکیۆلۆژیست و مێژوونووسەکان لەو باوەڕە دان لە باکووری عیراقەوە هاتوون، بە نموونە دکتۆر (فـوزی رشید) لای وایە کە سۆمەریەکان لە واقیع دا هەر ئەو کۆمەڵە بوون کە لە پێشدا لە باکور دادەنیشتن، ئەو تیۆری (دی مۆرگـان)یش دێنێتـەوە کە لای وایـە بەهـۆی ڕێو ڕەسمێکی ئایینی‌یەوە کە پەیوەندی بە پەرستنی چەند هۆیەکی پەیوەندار بە سرووشتەوە بووە.

لەم بارەیەوە بڕوانە د. فوزی رشید ـ المسألة السومرية ـ ڕۆژنامەی ـ الجمهورية ـ ی بەغدایی ژمارەی ڕۆژی ٢٠/٩/٩٨٤.

٤ـ بۆ نموونە بڕوانە زنجیرە وتاری ـ المسألة السومرية ـ د. فوزی رشید لە ڕۆژنامەی ـ الجمهورية ـ ی بەغدایی‌دا کە لە سەرەوە نیشارەتمان دا وە.

(٥) پێکەوەلکان (الالصاق)، واتە بەهۆی پێکەوەلکانی دوو دەنگ وشەیەکی نوێ دروست دەبێ، یا لە ئەنجامی پێکەوەلکانی دوو وشەوە، بۆ نموونە وشەی (لـا) کە بە مانای پیاو دێ لەگەڵ وشەی (گال ـ gal) کە مانای (مەزن) یا (گەورە) دەگەیێنێ: لە ئەنجامی پێکەوەلکانیانەوە دەبێ بە (Lugal ـ لوگال) کە بە مانای (پاشا) وە هاتووە.

(٦) زمـانی سۆمـەری تا ئەوەی بەکارهێنانی بڕی کرد، هەر بە برگـەیی مایـەوە، بەڵام ئاشکـرایە کە خەت و شێوازی نووسین گۆرانـێـکی زۆری بەخـۆیـەوە ببینی بەوەی زۆربـەی زۆری نەتـەوەکـانی ڕۆژهـەڵاتی نزیك، زمانی خۆیانیان پێ نووسیوە، ئەوەبوو لە (ئۆگاریت) ـ رأس الشمرة / شێوەی ئەلف و بێی وەرگرت.

(٧) (نـاو ـ الاسم) لە زمـانی سۆمـەری‌دا بە سێ ڕێگـا کۆ دەکـرێتـەوە، یەکێـك لەو ڕێگـایـانـە کە لێرەدا مەبـەستـە بە دووبارەکردنەوەیەتی لێرەشدا (کور کور ـ Kur - Kur) بە مانای چیاکانەوە دێ چونکە شێوەی کۆی وەرگرتووە.

(٨) (kur) جگە لەوەش، بە مانای (وڵاتی بێگانە)و هەروەها بە مانای (دەروازەی دنیای خوارەوە ـ العالم السفلي)یش هاتووە.

(٩) بڕوانە: دکتۆر جمال رشید ـ دراسات كردية في بلاد سوبارتو ـ بەغدا ١٩٨٤ ـ چاپخانەی (آفاق عربية) ل ١٢.

(١٠) بەڵام دکتۆر جەمال لە زنجیرە باسەکانی‌دا (زمانی کوردی نێوانِ زانستی زمان و مێژوودا) لەم ڕووەوە جیاوازی سۆمەری لە زمـانـە کۆنەکانی دی ڕوون دەکاتەوە (بڕوانە د. جمال رشید ـ گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە ١٢٠ تا ١٢٢).

(١١) من لێرەدا مەبەستم لە (ئا ـ a)ی ژمارە (1)ە، چونکە (a)یەکانی‌تر مانای دیکە دەبەخشن:

بڕوانە:

F. A. Ali, A. Suleiman ...

(Introduction to The Study OF Ancient Languages)

چاپخـانەی (دار الكتب) ـ دانشگای مووسڵ ـ ١٩٨٠ شایانی باسە کە تێکستەکان لەم کتێبە دەرهێنراون.

(١٢) د. فوزی رشید ـ قواعد اللغه السومرية ـ لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕاگەیاندن ـ بەغدا ـ ١٩٧٢ ل ٤٤.

(١٣) هەر ئەو سەرچاوەیە ـ ل ٤٤.

(١٤) هەر ئەو سەرچاوەیە ـ ل ٤٧.

(١٥) هەر ئەو سەرچاوەیە ـ ل ٤٧.

(١٦) هەر ئەو سەرچاوەیە ـ ل ٤٧.

تێبینی: کاتێ خۆی کە ئەم نووسینە بۆ گۆڤاری (بەیان) نارد، نزیکەی ساڵێکی لەلابوو وا دیارە بڵاوکردنەوەی لەوێ بە نسیب نەبوو!!